

Lifelong Learning Programme

Jean Monnet Spring Seminar on European Security

A series of **Jean Monnet Spring Seminar on European Security** offers an interdisciplinary program featuring a variety of lectures, seminars, panel discussions, briefings and simulation games in the field of European Security.

This annual meeting concentrates on Europe's political and social challenges, the EU's global role and its neighborhoods. The concept of 'deep' learning and research-led teaching are methodologically at the heart of the Spring Seminar. **Jean Monnet Spring Seminar** is intended to be a series of intellectual and personal development meetings designed to hone and develop new generation of leaders in Ukraine committed to such basic, yet important values as freedom, rule of law, human rights and integrity.

A new series of Jean Monnet Seminar in Ukraine is concerned with new approaches and new challenges to security. The first group of them is being issues related to instability and insecurity in the EU's Southern and Eastern Neighborhoods that constitute a security challenges to the EU. The second category of security challenges to be discussed, are issues of more immediate and direct impact on the EU, such as: illegal migration, state failure, transnational organized crime, international terrorism, environment, supply and transit dimensions of European Security Strategy.

Весенний семинар по Европейской безопасности

Серия **Весенних семинаров по Европейской безопасности им. Жана Моне** предлагает своим слушателям междисциплинарную программу, состоящую из лекций, семинаров, презентаций, круглых столов, ситуационных задач и симуляционных игр, посвященных различным аспектам Европейской безопасности. Ежегодные встречи в формате Весенних семинаров концентрируются на анализе политических и социальных вызовов для Европейской безопасности, роли Европейского Союза в распространении демократии, установлении верховенства права в странах Европейского Добрососедства и по всему миру.

Концепции «глубокого включенного обучения» и преподавания, базирующегося на исследованиях, являются ядром методологического подхода, который лежит в основе Весенних семинаров. Семинар им. Жана Моне – это серия академических мероприятий, направленных на интеллектуальное и

профессиональное развитие новой генерации лидеров в Украине, которые, в свою очередь, способствуют установлению в украинском обществе таких базовых, но, тем не менее, важных ценностей, как свобода, верховенство права, права человека и справедливость.

Тематически семинары по Европейской безопасности, которые будут проводиться в Украине в последующие годы, фокусируются на анализе новых вызовов для Европейской безопасности. Первая группа вызовов связана с ростом нестабильности в странах, окружающих Европейский Союз. Вторая категория вызовов для Европейской безопасности, которая будет обсуждаться в рамках семинара, – новые, «нетрадиционные» угрозы безопасности, такие как нелегальная миграция, «провальные» государства, международная организованная преступность, угрозы окружающей среде.

Весінній семінар з Європейської безпеки

Серія **Весінніх семінарів з Європейської безпеки ім. Жана Моне** пропонує своїм слухачам міждисциплінарну програму, яка складається з лекцій, семінарів, презентацій, круглих столів, ситуаційних вправ та симуляційних ігор, присвячених різним аспектам Європейської безпеки. Щорічні зустрічі у форматі Весінніх семінарів концентруються на аналізі політичних та соціальних викликів для Європейської безпеки, ролі Європейського Союзу у поширенні демократії, встановленні верховенства права у країнах Європейського Добросусідства та у всьому світі.

Концепції «глибокого включеного пізнання» та викладання, що базується на дослідженнях, є ядром методологічного підходу, який лежить в основі Весінніх семінарів. Семінар ім. Жана Моне – це серія академічних заходів, спрямованих на інтелектуальний та професійний розвиток нової генерації лідерів в Україні, які, у свою чергу, сприяють встановленню в українському суспільстві таких базових, але важливих цінностей, як свобода, верховенство права, права людини і справедливість.

Тематично нові міжнародні семінари з Європейської безпеки, які будуть проводитись в Україні у наступні роки, фокусуються на аналізі нових викликів для Європейської безпеки. Перша група викликів пов'язана з ростом нестабільності у країнах, які оточують Європейський Союз. Інша категорія викликів для Європейської безпеки, яка буде обговорюватися у межах семінару, – нові, «нетрадиційні» загрози безпеці, такі як нелегальна міграція, «провальні» держави, міжнародна організована злочинність, загрози навколишньому середовищу.

ЗМІСТ

Вступ	6
Основні поняття та еволюція безпеки	8
<i>Генеалогія концепції безпеки</i>	9
<i>Концептуалізація вразливостей, ризиків та загроз безпеці</i>	11
Основні наукові школи та підходи	14
<i>Реалізм</i>	14
<i>Лібералізм та сучасні дослідження безпеки</i>	16
<i>Критичні наукові підходи до дослідження безпеки і неомарксизм</i>	18
<i>Безпека людини</i>	19
<i>Конструктивізм та сек'юритизація</i>	20
<i>Соціетальна безпека</i>	21
<i>Фемінізація війни: гендерні аспекти міжнародних відносин</i>	22
<i>Європейська безпека</i>	25
Нові загрози та виклики безпеці	29
<i>Тероризм</i>	29
<i>Громадянські війни</i>	33
<i>Організована злочинність: торгівля наркотиками, людьми та зброєю</i>	
<i>Кібер-загрози</i>	40
<i>Зміни у кліматі, надзвичайні ситуації та техногенні катастрофи</i>	43
Список рекомендованої літератури	45

КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ТЕОРІЇ БЕЗПЕКИ. ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА

Вступ

Мета цієї лекції – ознайомити слухачів із новітніми теоріями й еволюцією досліджень у галузі безпеки. Незважаючи на те, що міжнародна безпека є суттєвою складовою дисципліни «Міжнародні відносини» у західних університетах, в Україні дослідженням та викладанню міжнародної безпеки, особливо, з позицій сучасних *широких* підходів, не приділено достатньо уваги. Більш того, вітчизняна академічна й університетська спільноти не ознайомлені з новітніми дослідженнями та дебатами у галузі безпеки, що, безумовно, впливає на якість викладання.

«Міжнародні відносини та міжнародна безпека» як академічна дисципліна і галузь знань є надбанням західної науки з очевидним *Західно-центризмом* й егоїзмом. Перед початком другої світової війни дисципліна міжнародної безпеки складалась із досліджень війни, військової стратегії та геополітики. Найбільш популярними авторами були Карл фон Клаузевіц та Карл Хаусхофер, чиї публікації все ще є актуальними. Після закінчення другої світової війни на академічному полі з'явились декілька наукових шкіл, які розглядають безпеку з абсолютно іншої перспективи.

По-перше, «безпека», а не «війна» або «оборона», є зараз ключовою концепцією. Відбувся концептуальний зсув, який відкрив шлях до аналізу більш широкого спектру політичних питань, у тому числі, спрямованих на аргументацію важливості соціального порозуміння, оцінки співвідношення між загрозами і ризиками військового та невійськового характеру.

По-друге, нові підходи до досліджень безпеки значною мірою фокусуються на загрозах ядерної війни. Яким чином використовувати або не використовувати озброєння в умовах ядерного століття є одним з центральних питань, які досліджуються сьогодні.

По-третє, на відміну від традицій британської та американської шкіл (військової) безпеки, які панували у західній науці до закінчення другої світової війни, сьогодні питання безпеки вивчають не лише військові, але й цивільні.

Розуміння необхідності *розширення* концепції безпеки з'явилося у 1940-х рр., але конкретне втілення «широких» концепцій почалось лише на початку 1990-х рр.

Протягом «холодної» війни фокус досліджень безпеки значною мірою визначався військово-політичною ситуацією, можливістю ворогуючих сторін застосовувати ядерну зброю та визнанням того, що Радянський Союз є не лише військовою, а й ідеологічною загрозою для Заходу. Починаючи з 1970-х рр. разом із взаємним позиціонуванням та стратегічними розрахунками у сфері ядерного протистояння, провідні наукові школи, розташовані у супердержав, почали дослідження у сфері економічної та екологічної безпеки, перш за все, для застосування методів дестабілізації відповідних систем країни-супротивника.

У 1990-ті рр. з'явилась плеяда нових шкіл і підходів: школа безпеки людини, соціетальної безпеки, продовольчої безпеки та ін. Спочатку ці школи розвивались у межах традиційного військово-політичного підходу, центрованого на інтересах держави (state-centered approach), але поступово науковці почали піддавати сумніву роль держави як єдиного актору безпеки. Цей зсув у розумінні безпеки був у подальшому трансформований у декілька окремих, але взаємопов'язаних спільним розумінням безпеки, наукових шкіл: дослідження миру (Peace Research), критичні дослідження безпеки (Critical Security Studies), фемінізм (Feminist Security Studies), *Копенгагенська* школа безпеки (Copenhagen School of Security), постструктуралізм та конструктивізм.

Представники сучасних наукових шкіл розміщують індивідуума, його права та свободи у центр наукового аналізу. Серед загроз безпеці людини розглядаються війни, конфлікти, слабкі та неспроможні держави, тероризм, організована злочинність, надзвичайні ситуації, зміни у кліматі, голод, бідність.

Сьогодні дослідження безпеки є поділеними між раціональною традицією (Rational Choice) та критичними підходами (Critical Security Studies). До того ж, існує конфлікт, або точніше, конкуренція між європейськими та американськими школами безпеки. Європейці, як правило, фокусуються на захисті від загроз і безпеці людини, у той час як американці надають перевагу традиційним підходам, центрованим на інтересах держави і розробці наступальної стратегії.

Основні підходи та еволюція безпеки

Класичні наукові підходи до розуміння сутності безпеки і формування системи її забезпечення виникли в добу Відродження і пов'язані з іменами Томаса Гоббса («Левіафан») і Ніколо Макіавеллі («Государ»). Філософи і державотворці доби Відродження запропонували концепції, які є теоретичною основою сучасних підходів до формування національної безпеки. Вперше було аналітично обґрунтовано комплекс причин радикальних соціальних конфліктів (війн), характер відносин між урядом і населенням, роль держави у формуванні стратегії безпеки.

У класичному розумінні «безпека» (від *securitas*) означає свободу від страху й ворожого стороннього впливу. Вона є базовою потребою кожної людини і суспільства в цілому. Безпека передбачає спокій, і, як зазначав Цицерон, свободу від страху і залежності. У сучасний період представники урядових і міжнародних організацій підкреслюють такі риси безпеки, як свобода від страху і захищеність від замахів, що свідчить про те, що безпека вважається гарантованим фундаментальним правом кожної людини.

Томас Гоббс, основоположник підходу до безпеки, який отримав назву «реалізм», розглядав безпеку як фундамент будь-якої держави. «Люди, які живуть без іншої безпеки, крім тієї, яка гарантується їхньою власною силою», – писав Томас Гоббс, – «знаходяться у ситуації, в якій немає місця промисловості, культурі, суспільству».

Еволюція розуміння безпеки, у тому числі, наукової термінології у галузі безпеки, відбувається разом з еволюцією *паралельних* та *протилежних* концепцій, які супроводжують або доповнюють концепцію безпеки.

Паралельні концепції, це, наприклад, концепції влади, суверенітету, ідентичності, які розміщують безпеку у широкий контекст політичних теорій. Деякі теорії відстоюють позицію щодо необхідності заміни безпеки на інші, протилежні поняття, наприклад, «мир», «ризик», «вразливість» тощо. Нарешті, є декілька концепцій, які доповнюють концепцію безпеки, – «стратегія», «інтервенція», «права», «свобода», «емансипація», «гуманність» тощо.

Генеалогія концепцій безпеки

Головні епістемологічні дебати у дослідженнях безпеки то-чаться навколо сутності та методології об'єктивних, суб'єктивних і дискурсивних концепцій безпеки. «Безпека в об'єктивному розу-мінні – це відсутність загроз визначеним цінностям, а у суб'єктивному розумінні – відсутність страху та побоювань, що означені цінності можуть бути атаковані» (*The Routledge Handbook on Security Studies*).

Визначення, що наводиться вище, найкращим чином ілюструє суперечності між суб'єктивним та об'єктивним розуміннями безпеки (наявність або відсутність конкретних загроз; наявність або від-сутність відчуття страху). Об'єктивні концепції безпеки майже завжди визначають безпеку у раціональних термінах, наприклад, як вірогідність розпочинання війни або здатність держави захистити себе, виходячи з її військово-економічного потенціалу. Суб'єктивні підходи до безпеки підкреслюють важливість історії та норм; вони вивчають психологію страху і сприйняття, а також соціальні відно-сини, у межах яких формуються загрози.

Держави, подібно людям, можуть демонструвати параноїда-льну поведінку, уявляючи собі неіснуючі загрози; вони можуть бу-ти раціональними, критично оцінювати ризики, й, нарешті, нехту-вати очевидною небезпекою. У реальному світі загроз і ризиків як матеріалістичні фактори, так і сприйняття, впливають на поведінку держав.

Дискурсивний підхід до розуміння безпеки захищає ідею про те, що безпека взагалі не може бути визначеною в об'єктивних тер-мінах; безпека – це результат вербального акту. Якщо людина про-мовляє: «небезпека», вона декларує загрозу й вимагає надзвичай-них заходів для її подолання. Тому важливим є аналіз процесів *сек'юритизації*, тобто визначення того, яким чином процес або явище потрапляють до уваги людини, і чому люди оцінюють про-цеси або явища як загрозливі. Узагальнення сутності об'єктивного, суб'єктивного та дискурсивного підходів до безпеки надається у таблиці 1.

Таблиця 1

Епістемологічні характеристики безпеки в об'єктивних,
суб'єктивних та дискурсивних концепціях

Об'єктивні концепції	Суб'єктивні концепції	Дискурсивні концепції
<p>Безпека (небезпека) – це відсутність або наявність конкретних загроз; Безпека оцінюється системою конкретних індикаторів</p>	<p>Безпека (небезпека) – це відчуття захищеності або страху; Необхідність врахування соціального контексту, історії, психології, сприйняття</p>	<p>Неможливість об'єктивного визначення безпеки; Стан безпеки або небезпеки визначається вербальною декларацією; Фокус на процесах сек'юритизації – сприйняття процесу або явища як небезпечного.</p>

Енциклопедичні словники розподіляють усі дефініції безпеки на дві групи. Визначення, що відносяться до першої групи, сполучають: (а) ідентифікацію умов, які повинні виконуватись для того, щоб об'єкт знаходився у стані безпеки; (б) характеристики безпеки як стану захищеності, впевненості, визначеності; (в) відчуття свободи від страху та ворожого впливу. Інша група визначень включає: (а) тлумачення значення безпеки як стану захисту, оборони; (б) гарантії, які повинні надаватись і виконуватись для забезпечення безпеки. Практично усі сучасні теорії підкреслюють психологічні аспекти *сек'юритизації*: небезпека – це відчуття загрози, ризику, вразливості; оцінка явища або події як небезпечної є завжди індивідуальною. Підкреслюються риси, що впливають на оцінку – здатність об'єкту до спротиву, потенціал, спроможність протистояти негативному впливу загрози.

Концептуалізація вразливостей, викликів та загроз безпеці

Загроза – це сприйняття небезпеки, що базується на аналітичній оцінці здатності, намірів та дій потенційного супротивника. Джерела загроз можуть бути різними: агресивні індивідууми, забруднення повітря, води та ґрунту, надзвичайні ситуації, організовані злочинні угруповання, терористи, деструктивні дії інших держав. Але не всі проблеми безпеки виникають лише внаслідок руйнівних дій супротивника або природи. У деяких випадках існує особлива вразливість, яка призводить до того, що загрози завдають сильнішої шкоди. Якщо *загроза* є явищем, яке досить легко ідентифікується, вимагає негайного реагування, *вразливість* є індикатором, який часто ідентифікується не повністю і лише частково свідчить про ризик загрози.

Загрози безпеці

Словник Вебстера (*Webster dictionary*) надає таке визначення загрози – «це вираження наміру завдати шкоди, руйнування, покарання або індикатор негайної атаки».

У дослідженнях міжнародних відносин та безпеки «загроза» є як терміном політичної науки, так і науковою концепцією. У двадцятому столітті у межах концепції національної безпеки, що тоді домінувала, розглядався подвійний вплив загроз – загрози могли зруйнувати потенціал держави (економічний, технічний, ресурсний), а також підірвати репутацію провідної ідеології. Різні компоненти держави є вразливими до різних типів загроз: у той час як сильним державам загрожують, як правило, ззовні, слабкі держави руйнуються зсередини.

З позиції концепції безпеки держави відокремлюють військові загрози (захоплення території, окупація, зміна уряду), економічні загрози (обмеження імпорту та експорту, маніпулювання цінами), екологічні загрози (руйнування екосистеми як фізичної основи держави). Вищеозначені загрози визначають стан небезпеки і обумовлюють цілі стратегічних планів безпеки та оборони.

У 1990-ті рр. (події, що спричинили глобальні зміни системи безпеки у цей час: колапс Радянського Союзу, об'єднання Німеччини, кінець протистояння за вектором «Схід-Захід») у світі

з'явилися нові загрози. Сприйняття безпеки і небезпеки радикально змінилось. Як об'єкт безпеки почала розглядатись планета Земля, якій завдає шкоди руйнівна діяльність людства. Поширення асиметричних форм війни, зростання впливу інтелектуально розвинутих та жорстоких індивідуумів (об'єднаних, наприклад, у терористичні мережі), але також неконтрольовані фінансові та інформаційні потоки роблять загрози і ризики безпеці більш складними й менш прогнозованими. З **розширенням** безпеки, врахуванням не лише військового, але й економічного, соціетального, екологічного та політичного компонентів, змінилось розуміння загрози. Загроза – це явище, подія або послідовність подій, що критично загрожують: (а) життю та якості життя населення країни; (2) призводять до звуження політичної свободи, зменшення переліку політичних альтернатив урядів, людей, груп, корпорацій і громадянських організацій. Серед найбільш руйнівних глобальних загроз вважаються зростання кількості населення, вичерпання ресурсів та руйнування біорізноманітності планети.

Виклики безпеці

«Під викликом розуміється щось важке, що потребує випробування сили, навичок або здібностей...пропозиція до змагання...ситуація, що стимулює» (*Webster Dictionary*).

Концепція «викликів» часто використовується для ідентифікації проблемних ситуацій. Наприклад, Стокгольмський Інститут досліджень миру обґрунтовує наступні виклики для Європейської безпеки: «колапс країн, що є оточенням ЄС, забруднення продовольства, питної води, вичерпання природних ресурсів, хвороби людей та тварин, безробіття, недостатня ефективність системи охорони здоров'я та соціального захисту». Перелік викликів для безпеки, що наводиться вище, свідчить про суттєві зсуви у розумінні безпеки від виключно військових загроз та конкуренції супердержав до руйнування безпеки людини (від «жорсткої», військової концепції безпеки до «м'якої» безпеки – зміни системи цінностей, дипломатії та порозуміння між людьми).

Вразливості

Якщо концепції загроз та викликів часто використовують як синоніми для визначення стану «жорсткої» та «м'якої» небезпеки,

концепція «вразливостей» застосовується для ідентифікації особливої слабкості до певної загрози. Наприклад, відносно вразливості до надзвичайних ситуацій, відокремлюють фізичну слабкість, недосконалість законодавства, організаційну неефективність, технічну вразливість, політичну вразливість, соціально-економічну вразливість, психологічну та культурну вразливість. Фізична слабкість – це неспроможність індивідуума протистояти надзвичайним ситуаціям та катастрофам. Недосконалість законодавства – слабкість держави, неспроможність законодавчого або судового регулювання процедур запобігання, управління та нейтралізації наслідків катастроф. Організаційна неефективність – слабкість організації щодо реагування на загрозову ситуацію. Технічна вразливість – використання невідповідних, застарілих технологій та обладнання. Політична вразливість – слабкість політичної влади, її нелегітимність, відсутність інструментів контролю. Соціально-економічна вразливість характеризується наявністю значної нерівності у прибутках, соціальної дезорганізації суспільства, соціальної ізоляції, груп ризику. Психологічна та культурна вразливість – це неадекватна парадигма безпеки та неадекватне сприйняття ризику, культурна аномія та слабкість, небажання людей захищати себе.

Основні наукові школи та підходи

Реалізм

Неможливо отримати повну уяву про сучасні дебати у галузі безпеки без вивчення перших теоретичних джерел – «реалістичних» підходів. Реалістичні підходи пройшли певну еволюцію і зараз включають наукові школи «неокласичного реалізму» (*Neoclassical Realism*), «реалізму захисту» (*Defensive Realism*) і «реалізму нападу» (*Offensive Realism*).

Реалізм базується на трьох ключових уявленнях про функціонування світового порядку, політичної системи і системи безпеки світу:

1. **Групи.** Політика відбувається всередині груп та між групами. Групова солідарність є суттєвою для внутрішньої політики. Конфлікт та кооперація між політичними спільнотами є сутністю міжнародної політики. Сьогодні найбільш важливими групами є держави, а найбільш впливовим джерелом порозуміння між групами є націоналізм.

2. **Егоїзм.** Коли індивідууми і групи діють у політиці, вони мотивуються, як правило, власними вузькими інтересами. Незважаючи на те, що у деяких умовах можлива альтруїстична поведінка, егоїзм є глибоко вкоріненим у людську природу.

3. **Влада.** Відносини між людьми завжди побудовані навколо влади. Влада розподіляється непропорційно між людьми внаслідок нерівності у прибутках та доступі до ресурсів.

Ключовим аргументом реалістичних підходів є такий: якщо відносини між людьми та групами характеризуються егоїзмом та розподілом впливу, тоді політика завжди буде конфліктною, доки центральна влада (володар, держава, супердержава) не встановить порядок.

Найбільш відомою теорією, яка розвивається у межах реалістичного розуміння безпеки, є теорія **балансу влади**. У відповідності до цієї теорії, в умовах анархії, якщо це є вигідним, будь-яка держава може завдати шкоди іншій, тому ті країни, що відчувають загрозу, підсилюють потенціал та свою обороноспроможність або шляхом укріплення власної здатності або шляхом утворення альянсів з іншими країнами.

Дилема безпеки є іншою популярною теорією, розробленою у межах реалізму. Термін «дилема безпеки» спочатку використовувався для пояснення загроз «гонитви озброєнь»: посилюючи власний військовий потенціал, країна може зменшити свою безпеку, тому що її сусіди або принципові супротивники будуть також підвищувати витрати на військовий сектор та зброю. В умовах анархії міжнародних відносин лише баланс сили та наявність інформації про наміри інших дозволяє уникнути війни.

Стратегія безпеки держави (національної безпеки) відповідно до реалістичних підходів містить дії щодо захисту території та громадян від зовнішніх загроз, що надходять від інших держав.

Реалізм, який сьогодні є домінуючим підходом, на основі якого будують свої стратегії безпеки країни-глобальні лідери, містить такі положення:

1. Держава, компонентами якої є територія, ресурси, населення та державна влада, є єдиним об'єктом безпеки;
2. Під загрозою безпеки держави розуміється конкретна дія або намір дії, джерело якої знаходиться ззовні держави або всередині її, руйнівний характер якої є очевидним. Загроза вимагає негайного реагування;
3. Винятковий, екстремальний характер загрози вимагає сек'юритизації, тобто легітимізації застосування військової сили для усунення загрози або блокування її негативного впливу;
4. Держава є єдиним інститутом, відповідальним за формування та реалізацію безпеки, у тому числі здійснення функцій щодо оцінки стану безпеки, розробки і впровадження стратегії, тактики і політики безпеки, функції представництва і захисту інтересів держави у міжнародних організаціях.

Незважаючи на пул критичних зауважень у бік реалістичних підходів, вони залишаються домінуючими у практиці політики безпеки та міжнародних відносин. Реалізм визначає державу як єдиний об'єкт безпеки, використання сили як головний інструмент впливу, лише зовнішні загрози враховуються, ідентифікація загроз потребує застосування екстраординарних заходів, у межах реалізму поведінка акторів безпеки (держав) розглядається, аналізується як раціональна, спрямована на максимізацію власного прибутку.

Лібералізм та сучасні дослідження безпеки

Згідно з «Оксфордською енциклопедією політичної думки», лібералізм – це підхід до осмислення шляхів розвитку людства і політики. Лібералізм протягом останніх чотирьох століть надихає більшість політичних рухів в Європі. У міжнародних відносинах ліберальні теорії пояснюють, яким чином люди, гуманізм, індивідуальні права і свободи сприяють стабільності та миру.

Впродовж тривалого часу лібералізм займав визначне місце у західній науці й ототожнювався з основами західної цивілізації. Більш того, найавторитетніші радикальні й консервативні противники лібералізму часто виробляли неліберальні позиції, виходячи з ліберальних засад.

В основі ліберальної теорії лежить впевненість, що потенційно сприятливі умови для насилля та війни виникають там, де держава обмежує свободу своїх громадян. Загроза війни зменшується, якщо світ складається з ліберально-демократичних держав, які вільно торгують між собою. Сумнів у необхідності втручання держави в економічні відносини й невизначеність природи війни є осередком сучасного лібералізму. З одного боку, політика є штучною і неприродною, а з іншої, мета держави є вузькою – це забезпечення умов існування всіх засобів життя, світське прагнення до миру і добробуту. Війни є наслідком «провалу держави».

Природа людини: перший рівень аналізу

У відповідності до ключових положень лібералізму, людина є першою ланкою аналізу політики. «Сутність людини, яка не є сплямованою корумпованими недемократичними урядами, є глибоко дружлюбною», – писав автор книги «Права людини» Томас Пейн. Тому демократичні революції звільняють людей від корумпованих зв'язків. Звільнені люди трансформують світ.

Демократичні режими

Для кращого розуміння того, яким чином ліберальні теорії формують дослідження безпеки, необхідно проаналізувати вплив, що здійснюють урядові структури на суспільство. Еммануїл Кант і Томас Пейн першими помітили, що республіки є більш миролюбними, тому що демократії, як правило, надають перевагу перемо-

вам, ніж війнам. Демократії витрачають менше на військові цілі, і, навпаки, спрямовують державні кошти на соціальні блага.

Позиції представників ліберальної традиції в питаннях аналізу причин війни та миру є суперечливими та часто різняться. Класичні ліберали вважали війну виключно політичним феноменом, і, отже, неприродною й недоцільною. У сучасний період більшість прихильників ліберальної традиції намагаються уникати всіх аспектів конфліктів, заперечують їхні раціональні коріння та описують взаємодії між агентами у термінах конкуренції, а не конфлікту. Сучасний лібералізм зберігає дистанціювання політики від економіки, але намагається не просто обходитись без політичної влади, а реформувати її, включаючи сферу соціальних конфліктів.

Системний рівень аналізу

На системному рівні аналізується, як держави взаємодіють одна з іншою у глобальній системі. Миротворчий ефект від торгівлі є центральною тезою ліберальної традиції.

Більшість ліберально налаштованих вчених прирікають швидкий кінець війни. Війна є контр-продуктивною і не може бути виправданою прибутками від хижацтва або територіальною експансією. Економічне зростання забезпечується торгівлею з надійними сусідами. Інші представники класичної ліберальної традиції є навіть більш радикальними. Наприклад, Парето критикував зростання витрат на озброєння – війни не мають економічного сенсу для цивілізованих суспільств і можуть бути пояснені лише манією величі політичних лідерів та намаганням урядів штучно утворити зовнішню загрозу. Аргумент «торгівля укріплює мир» був особливо популярним у XIX та XX століттях аж до кінця другої світової війни. «Держави мають обирати між новим мисленням – мирною торгівлею та старим методом – політикою влади. Якщо війна може принести прибуток один раз, модернізація робить неможливим постійне збагачення за допомогою сили», – писав Р. Кобден.

Ключовим надбанням лібералізму у дослідженнях безпеки є три положення, що знайшли емпіричне підтвердження: (1) демократія сприяє миру; (2) взаємозалежність країн зменшує вірогідність конфлікту та сприяє миру; (3) міжнародні інститути зменшують вірогідність війн між державами та загальний рівень насилля всередині країни.

Критичні наукові підходи до дослідження безпеки і неомарксизм

З самого початку свого заснування усі наукові школи, що спеціалізуються у дослідженнях безпеки, мають своєю метою розробку рекомендацій для державної політики, зокрема, розробку ефективних механізмів попередження соціальних конфліктів у їхніх найбільш радикальних формах, або пошук стратегій перемоги у війні.

Трансформація загроз і ризиків безпеки після закінчення «холодної» війни призвела до зміни розуміння безпеки і появи цілої низки наукових підходів, об'єднаних *опозиційністю* (критичністю) до традиційних, «реалістичних» підходів. Усі альтернативні наукові підходи побудовані навколо ідеї **розширення та поглиблення безпеки**.

Лінія розподілу між двома першими науковими школами, що відносяться до критичної традиції (*Critical Security Studies*) – французькою та німецькою – проходить по межі відношеннях науковців до такого актора безпеки і одиниці аналізу як «класи». Послідовники марксистів (німецька, Франкфуртська школа) вважають соціальні класи та класовий розподіл суспільства фундаментальною одиницею аналізу. Французька школа не заперечує марксистської критики капіталізму, але відноситься більш серйозно до ролі ідеології та культури.

Сучасна критична традиція пов'язує безпеку із свободою людини. У 1991 році у своїй статті «Безпека та емансипація» К. Буз (*K. Booth*) вводить поняття «емансипації», яке є синонімом безпеки і синонімом свободи: «Безпека означає відсутність загроз. Емансипація – це визволення людей (індивідуумів і груп) від фізичних та моральних бар'єрів, які заважають їм бути вільними. Безпека та емансипація є двома сторонами однієї монети. Емансипація не є владою, але вона призводить до безпеки».

Іншою відзнакою сучасних критичних наукових шкіл є визначення людини як основного об'єкту безпеки. Інтереси індивідуума, соціальної групи, суспільства в цілому, з точки зору представників критичної традиції, переважають над інтересами держави. Критичні наукові підходи розвивають неомарксизм, Копенгагенська школа, безпека людини та фемінізм.

Ідеї свободи, безпеки та емансипації розвинуті у роботі Махатми Ганді. Махатма Ганді є одним з провідних філософів сучасності, якому належить одна з найбільш оригінальних та цікавих теорій безпеки – теорія «ненасильницького спротиву». «Пасивний спротив», «ненасильницький спротив» є не лише методом поведінки у конфлікті, а й стилем життя. У ситуації конфлікту, відповідно до теорії М. Ганді, не може бути іншого наміру, ніж бажання досягнути правди, переконати опонента діяти справедливо. Сучасні підходи до вирішення конфліктів у багатьох аспектах базуються на принципах, розроблених М. Ганді.

Емансипація, руйнування бар'єрів, які роблять людину невільною, тісно пов'язані з безпекою людини і людським розвитком: досягнення безпеки є комплексним цілісним процесом, що потребує не лише задоволення особливих потреб або захисту людини проти конкретних загроз, але й врахування трансформації ідей, соціальної справедливості та людського розвитку.

Безпека людини

Починаючи з часів Відродження безпека людства розглядається як колективне суспільне благо. Проте, гарантії захисту безпеки індивідуума у контексті безпеки держави ніколи не були обов'язковими. Більш того, право держав захищати себе за допомогою традиційних інструментів влади (політичної, економічної, та, особливо, військової), часто всупереч та за рахунок безпеки індивідуума, ніколи не заперечувалось.

Уперше «безпека людини» як самостійна концепція безпеки, альтернатива реалістичному, центрованому на інтересах держави підходу, з'явилась у 1994 р. у звіті з людського розвитку Програми з розвитку Організації Об'єднаних Націй, в якому безпека людини розумілась як «захищеність від хронічних загроз голоду, хвороб та репресій, від втручання в життя індивідуума та груп».

У 1995 р. Комісія з глобального врядування (*Commission on Global Governance*) обґрунтовує різницю між безпекою держави та безпекою людини: безпека людини – це захист від страху та небажаного втручання. Безпека людини має відношення до індивідуумів, груп та населення світу в цілому. Протягом багатьох років концепція безпеки людини обговорювалась на гуманітарних фору-

мах, організованих ООН, та, особливо, країнами, що увійшли до мережі з безпеки людини (*Human Security Network*). Безпека людини є «широкою» та «глибокою» концепцією, яка також включає економічний розвиток, соціальну справедливість, захист навколишнього середовища, демократизацію, роззброєння, захист прав людини і верховенство права.

Конструктивізм та сек'юритизація

Започаткування конструктивізму як наукової школи, що фокусується на *самопізнанні* у визначенні стану безпеки та небезпеки, було наслідком широкої дискусії між прихильниками раціонального та рефлексивного підходів на початку 1990-х рр.

Історично на науковому полі конструктивізму конкурують європейська та американська наукові традиції. Європейська традиція (у тому числі, Копенгагенська школа) є теоретично та методологічно пов'язаною з політичними, критичними та нормативними засадами досліджень миру (*Peace Research*), у той час як американський конструктивізм розвивається на основі дебатів між послідовниками «раціонального» та «рефлексивного» підходів.

Усі течії та наукові школи конструктивізму об'єднані в опозиції до *емпірицизму* (який визначає, що досвід є фінальним тестом наших знань) та *біхевіоризму* (який стверджує, що аргумент про те, що люди залучають логіку для обґрунтування власної поведінки, є не завжди релевантним). Теорії, з точки зору конструктивістів, залучаються для визначення та структурування фактів. Розрізняють конвенційний та критичний конструктивізм.

Конвенційний конструктивізм (Conventional Constructivism)

Конвенційний конструктивізм уявляється як найменш радикальний серед критичних, *широких* підходів до дослідження безпеки. Представники конвенційного конструктивізму погоджуються з тим, що держава є єдиним об'єктом і суб'єктом безпеки, але пояснюють безпеку, ризики та загрози скоріше з позицій впливу ідей, ніж матеріальних факторів.

Критичний конструктивізм (Critical Constructivism)

Науковий підхід критичного конструктивізму з'явився наприкінці 1990-х рр. Його представники мають завданням аналіз зв'язків між історичною та дискурсивною складовими ідентичності з одного боку, та політикою безпеки з іншого. Критичний конструктивізм розвивається американською науковою спільнотою – вчені запропонували концепції контролю за озброєннями та «громад безпеки», що основою Організації з Безпеки та Співробітництва в Європі (ОБСЄ). ОБСЄ – це інститут, що надає владу індивідуумам та неурядовим організаціям, соціальним рухам та громадянському суспільству.

Соціетальна безпека

Традиційні підходи до безпеки фокусуються на захисті інтересів держави як єдиного об'єкту безпеки, виходячи з класичного визначення держави як політичної одиниці, яка має суверенітет у межах визначених кордонів. Завданням системи національної безпеки є захист політичного суверенітету і територіальної цілісності країни від очевидних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, що потребує військового втручання. Фокусування на попередженні та нейтралізації загроз територіальній цілісності та політичному суверенітету у межах традиційних підходів призводить до нехтування загрозам тому, що знаходиться всередині держави – суспільству.

Суспільство є незалежним об'єктом безпеки. Суспільство, у відповідності до визначення, що надають представники наукової школи *соціетальної* безпеки (яка є інтегрованою до Копенгагенської школи безпеки), – це соціальна одиниця (нація, етнічна група, клан, або потенційно будь-яка інша спільнота), що забезпечує локус для ідентифікації її членів. Об'єктивно, одне суспільство відрізняється від інших суспільств наявністю таких маркерів як мова та традиції. Суб'єктивно, члени суспільства розподіляють цінності та мають спільну соціальну ідентичність. Таким чином, соціетальна безпека є синонімом «безпеки ідентичності».

Соціетальна безпека є однією з умов виживання громади. Вона визначається як «усталеність, у межах прийнятних умов для ево-

люції, традиційних моделей мови, культури, асоціації, релігії та національної ідентичності».

Соціетальна безпека має об'єктивний та суб'єктивний виміри. Об'єктивний вимір полягає у захисті соціальних ринків, таких як мова та звички. Суб'єктивно виживання громади залежить від збереження ідентифікації її членів.

Сек'юритизація загроз соціетальній безпеці (сек'юритизація – сприйняття явища або події як загрози) відтворює характер відносин між державою та суспільством. З одного боку, правляча еліта може конструювати відчуття загрози суспільству у своїх власних інтересах. Використання проблем російської мови для мобілізації електорату східних регіонів України є прикладом опортуністичної поведінки еліти. З іншого боку, населення може нав'язувати еліті відчуття небезпеки і впливати на політику держави. Незважаючи на те, що інтеграція до Європейського Союзу була об'єктивно вигідною для населення країн Центральної та Східної Європи, побоювання щодо втрати національної ідентичності обумовили мотивацію частки населення проголосувати проти Європейської інтеграції на референдумі щодо вступу до Європейського Союзу.

Фемінізація війни: гендерні аспекти міжнародних відносин

Однією з найбільш суперечливих і революційних наукових шкіл, що з'явилися наприкінці 1970-х рр., є школа *феміністичних досліджень безпеки (Feminist Security Studies)*, представники якої розглядають питання війни та миру через призму біологічних і соціальних ролей чоловіка та жінки.

У соціологічних дослідженнях безпеки, що панували до 1970-х рр., гендерні питання не розглядались. Класові відносини, як вважали нео-марксистки, є більш фундаментальними – вирішення проблем капіталістичного суспільства призведе до гендерної рівності. Роз'єднаність гендерних досліджень та міжнародних відносин було загальноновизнаним трендом.

Перші публікації *феміністів*, що з'явилися на початку 1980-х рр., базувались на дослідженнях біологів. Біологи підкреслили фізичне ослаблення, моральний занепад сучасних чоловіків і втрату чоловіками впевненості. З одного боку, чоловіки більше потерпають від зловживання наркотиками, алкоголем, від кардіологічних

захворювань, насилля. Але з іншого боку, самі чоловіки є джерелом насилля та руйнування. Дослідження біологів дозволяють зробити висновок, що чоловіки втрачають свою роль домінуючої статі.

Подальші дослідження феміністів присвячені обґрунтуванню причин різного розуміння війни, миру, способів запобігання та розв'язання конфліктів чоловіками та жінками. Відношення жінок до зростання витрат на озброєння, використання природних ресурсів, соціальні питання є іншим, ніж відношення чоловіків. Але важливість ролі жінок у забезпеченні безпеки обґрунтовується також *іншою системою цінностей*, яку мають жінки, кооперативною поведінкою, пошуком альтернативних шляхів розв'язання проблеми замість зростання агресивності та залякування супротивника. «Гендер», – вважали Елштайн та Патерман, – «має відношення до культурної, політичної, соціальної та дискурсивної структур: концепції маскулінності та фемінності не лише обґрунтовують статеві ролі, але також впливають на процеси формування соціальних ролей» (*Elshtain, 1981, Paterman, 1988*).

Подальший розвиток феміністичних підходів відбувається у мейнстрімі з іншими критичними підходами до безпеки – Копенгагенською школою, дослідженнями миру (*Peace Studies*), зокрема, вони обґрунтовують методологічний та ціннісний зсув від держави як єдиного об'єкту безпеки до індивідуума (зокрема, жінки), необхідність демілітаризації концепції безпеки. Жінки заслуговують на окрему увагу держави щодо забезпечення їхньої безпеки. Загрози безпеці жінок є особливими. Під час війни – це насилля, гвалтування арміями супротивника. У період миру – неефективність системи охорони здоров'я, екологічні катастрофи, бідність, насилля у сім'ї. Аналіз зв'язків між патріархальним суспільством, агресивною маскулінністю, насиллям та мілітаризмом є важливим напрямком досліджень у межах феміністичних підходів.

Сучасні феміністи ставлять під сумнів гуманітарні цілі війни (захист жінок та дітей), доводячи, що якраз жінки й діти є мішенями сучасної війни. Згідно з даними міжнародних організацій, у сучасних конфліктах 80% усіх жертв є цивільні. Технологізація війни, де-персоніфікація вбивства є лише ілюзією, що сучасна війна є більш «чистою», моральною та справедливою.

Ключовим інтересом усіх феміністів є питання системи цінностей та моралі. Чи мають чоловіки та жінки ту ж саму систему цінностей? **Феміністи-консерватори** вважають, що мораль та цінності

людини пов'язані з біологією – призначення чоловіків є війна, у той час, як призначенням жінок є підтримка чоловіків та домашнє господарство. Наукові школи «культурних» **феміністів** (*Cultural Feminists*) використовують близькі аргументи, але зазначають, що жінки є природними миротворцями, тому надання політичної влади жінкам призведе до зменшення насилля. **Ліберальні феміністи** ставлять під сумнів роль біології. Вони вважають, що внаслідок освіти й спеціальних тренінгів жінки можуть надбати якості чоловіків і демонструвати близькі моделі поведінки. Представники **феміністичних постструктуралістських** наукових шкіл є скептичними відносно відмінностей у біології та цінностях та вважають, що гендер є соціальним явищем – жінки та чоловіки можуть обмінюватись соціальними ролями, а жінки в армії стикаються з тими ж проблемами, що й чоловіки.

Внесок феміністичних підходів у дослідження безпеки часто ставлять під сумнів, зокрема, тому, що феміністи дестабілізують дисципліну. Дослідження безпеки з позиції прав і свобод жінок змінює традиційне сприйняття того, чим є безпека, що робить її аналіз неможливим з позицій традиційних підходів. Але, у той же час, якщо інші підходи намагаються **розширити** розуміння безпеки, фемінізм намагається **відкрити** наукову дисципліну для нових тем та нових викликів.

Європейська безпека

4 грудня 1998 року відбувся франко-британський саміт, протягом якого були закладені основи спільного Європейського проекту у галузі безпеки. Незважаючи на те, що шлях Європи у напрямку спільної політики безпеки та оборони (*European Security and Defence Policy*) був важким, суперечливим та конкурентним, відродження Європейських амбіцій вітається як нова Європейська революція, що має місце у сфері безпеки та оборони.

Для імплементації Європейської політики безпеки та оборони було утворено декілька інституцій і специфічних агенцій, програми та оперативна діяльність яких постійно вдосконалюються. Наприклад, Європейська агенція з оборони (*European Defence Agency*) була утворена для підтримки та розвитку військового потенціалу країн ЄС.

У період з січня 2003 року Європейським Союзом здійснено більш ніж 20 військових та цивільних операцій. Характер операцій з участю Європейського Союзу (незважаючи на те, що лише одна з них – у Боснії та Герцеговині – була військовою, а більшість інших операцій були цивільними та обмеженими за масштабом втручання) доводить, що Європейський Союз має амбіції глобального актора безпеки.

Протягом багатьох років наукові дослідження у галузі міжнародної та Європейської безпеки були присвячені трансформації ролі Європи від *цивільної* до *військової* сили, милітаризації Європейської політики, конкуренції між Європою та Сполученими Штатами у розумінні безпеки та її базових цінностей. Але жодна школа ще не змогла пояснити небувале зростання та посилення Європи як глобального актора безпеки, її якісно нову, миротворчу роль.

Ще до того, як біполярна глобальна система повністю склалась, висловлювалась ідея Європи, яка повинна бути «третьою силою» між капіталізмом та комунізмом. Європейська оборонна спільнота (*European Defence Community*), проект якої обговорювався на початку 1950-х рр., мала своєю місією надання Європі самостійного голосу у міжнародних відносинах та унеможливлення війн між країнами Європи. Усі намагання утворити єдину Європейську систему безпеки були, тим не менш, ілюзорними до початку 1990-х рр. (наприклад, заснування Західноєвропейського Союзу – *Western*

European Union – у жовтні 1954 року, Європейська політична кооперація – *European Political Cooperation* – проект якої не розглядався до 1987 року, відродження Західноєвропейського Союзу у 1987 році). Нарешті, кульмінацією Європейських амбіцій стало підписання Маастрихтської угоди у 1992 році, яка передбачала розробку та імплементацію Спільної Зовнішньої та Безпекової Політики Європейського Союзу (*Common Foreign and Security Policy*).

Інтеграція окремих секторів політики у спільну політику безпеки, делегування частки важливих повноважень на наднаціональний рівень, не лише сприяє зростанню взаємозалежності між країнами-членами Європейського Союзу, але також зміцненню суверенітету країн, ліквідації традиційної «дилеми безпеки» та унеможливленню війн між країнами Європи. Таким чином, унікальність Європейського Союзу як актора безпеки полягає у тому, що, з одного боку, країни ЄС об'єднані спільними цінностями, нормами, символами, що забезпечують соціальну ідентичність, а з іншого – вони залучаються до взаємодій у різних сферах, що відображає їхні довгострокові інтереси. Країни-члени Європейського Союзу не лише намагаються спільно захистити себе від загроз військового характеру, але й вважають важливими економічні та соціальні аспекти безпеки.

Аргументи, як й експерти, що їх висловлюють, щодо можливостей і перспектив кооперації між країнами Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони, розподіляються на дві групи. Науковці, що належать до «євро-оптимістів» вважають, що співробітництво між країнами Європи поглибилося із закінченням «холодної» війни, а Європейський Союз відроджується у якості глобального актора безпеки. Відоме висловлювання Генрі Кісінджера: «Поява нової об'єднаної Європи є однією з найбільш революційних подій нашого часу». Але існує й інша точка зору. «Євро-песимісти», особливо, у Сполучених Штатах, є дуже скептичними щодо значення та впливу кооперації між країнами Європи у сфері безпеки, підкреслюючи, що безпека ЄС неможлива без Євроатлантичних структур.

Сьогодні фактичне співробітництво між країнами Європейського Союзу у сфері безпеки проявляється у таких напрямках:

1. *Утворення інститутів безпеки* – Маастрихтська угода заснувала основи для інституціоналізації у сфері безпеки;

2. *Економічні санкції* – країни-члени ЄС спільно застосовують економічні санкції проти країн-порушників прав людини для цілей стимулювання більш демократичної зовнішньої та внутрішньої політики;

3. *Виробництво озброєння* – країни-члени ЄС та фірми, що виробляють озброєння, ефективно співпрацюють у розробці та виробництві обладнання військового призначення та зброї. Виробництво багатьох видів зброї відбувається виключно на основі кооперації між підприємствами, розташованими у країнах ЄС;

4. *Військові сили* – Європейський Союз заснував сили швидкого реагування, Європейську жандармерію, політично-військові структури для використання у кризових ситуаціях окремо від НАТО та Сполучених Штатів. Європейські військові й цивільні місії розвертались у Македонії, Боснії та Герцеговині, Демократичній Республіці Конго, Грузії, на Палестинських територіях.

Європейський Союз був та продовжує бути стратегічно важливим для світу, у першу чергу, внаслідок синергетичного впливу інститутів ЄС, його трьох важливіших і впливовіших членів – Німеччини, Франції й Великобританії. Європейська безпека та кооперація у галузі безпеки є можливими внаслідок бажання цих країн, як головних Європейських акторів, залучатись до співробітництва з іншими країнами. Але зараз для характеристики співробітництва між країнами Європи у сфері безпеки й оборони доцільніше використовувати термін «кооперація», а не «інтеграція». По-перше, рішення у сфері безпеки приймаються на рівні урядів, у результаті перемов, але рішення не приймаються на наднаціональному рівні. Часто Європейські держави не доходять згоди у питаннях зовнішньої політики. По-друге, кооперація між країнами Європи відбувається в умовах трансформації міжнародної та регіональної системи безпеки. Зсув відбувся від біполярної системи, що характеризувалась конкуренцією між Радянським Союзом та Сполученим Штатами, до однополярного світу, в якому домінують Сполучені Штати. Трансформація міжнародної системи також підштовхує країни Європи до кооперації. По-перше, з метою захисту Європи від атак ззовні. А по-друге, для зменшення залежності від Сполучених Штатів. До того ж, Європейська система безпеки зазнала трансформації за іншим напрямком: від Європи з поділеною Німеччиною та до-

мінуванням Сполучених Штатів до Європи з об'єднаною Німеччиною та США, що втрачають свій вплив.

Європейський Союз зараз є глобальним актором безпеки та здійснює свою владу незалежно від Сполучених Штатів. Як зазначив колишній Президент Франції Жак Ширак: «Впливова Америка зацікавлена у сильній Європі політично та економічно». Європейська стратегія безпеки (2003) підкреслює, що Європа стає сильнішою, коли всі країни діють разом.

І, нарешті, деякі вчені та політики намагаються довести, що у майбутньому країни Європи будуть скоріше конкурувати, ніж співробітничати. Наприклад, Джон Мершеймер (*John Mearsheimer*) писав: «Без американського втручання та медіації мир в Європі не є гарантованим. Навпаки, інтенсивна конкуренція між країнами Європи у галузі безпеки може призвести до конфліктів... до незбалансованої багатополлярності – найбільш загрозливої структури влади». Але, тим не менш, незважаючи на виведення американських військових з Європи, кооперація між країнами Європи у сфері безпеки поглиблюється. Поглиблення кооперації здійснюється не під впливом транснаціональних акторів, а під впливом розуміння спільних цінностей та інтересів – країни співпрацюють, тому що поодиноці не в змозі досягти бажаних цілей.

Нові загрози та виклики безпеці

Тероризм

Жодний підручник з безпеки не буде повним без розділу про тероризм. У багатьох публікаціях та дослідженнях термін «тероризм» використовується як синонім політичного насилля взагалі, у той час як тероризм – це *специфічна* форма насилля. Тероризм є цілеспрямованою стратегією, яка реалізується групою людей або урядом з метою утворення клімату екстремального страху, що примушує цільову групу (етнічну, комерційну, урядову або неурядову) до зміни поведінки або позиції. Як правило, терористичний акт спрямовується на широку соціальну групу або суспільство в цілому та атакує символічні для нього цінності, такі як пам'ятники релігії, історії, архітектури. Часто мішенями терористів становляться цивільні, жінки та діти.

Незважаючи на те, що ототожнення тероризму з політичним насиллям є не зовсім вірним, тероризм є достатньо широкою концепцією, яка охоплює декілька видів насильницьких актів. По-перше, розрізняють державний та недержавний тероризм. Терористичні дії, які здійснюються недержавними акторами, як правило, є більш жорстокими та кривавими. Держави мають значно ширший спектр заходів впливу для досягнення бажаного, тому дуже рідко мотивовані застосовувати радикальні заходи залякування населення. По-друге, розрізняють міжнародний та внутрішній тероризм. Під міжнародним тероризмом розуміються дії, здійснені громадянами декількох країн, на території декількох країн, із залученням ресурсів декількох країн. Внутрішній тероризм – це дії локальних акторів без залучення допомоги із-за кордону. Але на практиці кожна помітна терористична кампанія проти певної держави містить міжнародний вимір – терористи отримують фінансову підтримку, зброю із-за кордону, використовують глобальні інформаційні мережі, медіа для вербування прихильників та утворення психологічного ефекту.

Також корисним є класифікувати терористичні групи за критерієм їхньої політичної мотивації. Розрізняють етнонаціоналістичні групи (наприклад, ЕТА або Тамільські тигри), ідеологічні групи (маоїсти), релігійно-політичні групи (Аль-Каїда або Хамас). Інший підхід до класифікації тероризму розподіляє його на

п'ять типів: національно-сепаратистські терористичні рухи; релігійно-фундаменталістські рухи; інші релігійні екстремісти; соціал-революціонери; ультраправі екстремісти (*The Routledge Handbook on Security Studies*).

Важливо також розрізняти групи, з якими потенційно можна вступити у перемови, та групи, які не залучаються до перемов. Якщо є можливість перемов, міжнародні організації та уряди можуть знайти шлях для вирішення конфлікту, припинення насилля, мирної участі екстремістів у політиці. Але якщо терористичні угруповання мають радикальні максималістські цілі та здійснюють жорстокі заходи проти цивільних, лише закон та покарання в змозі припинити їхню руйнівну діяльність.

Нарешті, терористичні угруповання можуть переслідувати тактичні та/або стратегічні цілі. Більшість терористичних організацій досягали суто тактичних цілей, наприклад, щодо залучення нових прихильників, фінансів, придбання зброї. Але історія знає приклади, коли терористичні організації досягали стратегічних цілей, наприклад, під час колоніальних війн або після другої світової війни. Європейські країни, збанкрутілі протягом другої світової війни, не були зацікавлені у нових жертвах та витрачання ресурсів для захисту своїх інтересів у заморських колоніях.

Чітка класифікація терористичних рухів важлива для розуміння причин тероризму. Один з концептуальних підходів до аналізу всіх груп чинників тероризму був розроблений Постом, Рубі та Шоу (2002). Запропоновані 129 індикаторів ризику виникнення тероризму розподілені між чотирма концептуальними категоріями:

1. Історичний, культурний контекст;
2. Ключові актори, що впливають на поведінку групи;
3. Групова динаміка: характеристики, процеси та структури;
4. Теперішня ситуація.

Очевидно, деякі індикатори є більш релевантними для одних терористичних груп, у той час як інші групи факторів є релевантними для інших.

Вважається, що рушійні сили тероризму містяться у неефективній державній політиці та колоніальній/імперській спадщині. Але недавні події та активність Аль-Каїди доводять, що тероризм є вельми сучасним феноменом.

Коріння тероризму

Більшість досліджень, присвячених причинам тероризму, розподіляє їх на корінні причини або передумови (*permissive*) та фактори, що прискорюють терористичні дії (*precipitant*). Аналіз передумов допомагає відтворити контекст, в якому утворюються можливості для тероризму. Аналіз чинників, що прискорюють терористичні дії, допомагає виявити ті «спускові гачки», що примушують людей до змін у поведінці у напрямку радикалізації насилля.

Серед факторів, що є передумовами тероризму, найбільш часто називаються відсутність політичних можливостей, сприйняття влади як нелегітимної населенням країни в цілому або окремими групами, соціально-економічна нерівність, соціальна нестабільність, що є наслідками відсутності модернізації суспільства, культурні та ідеологічні протиріччя. Фактори, що прискорюють терористичні дії, включають широкий спектр подій і феноменів, наприклад, фальсифіковані вибори, раптове погіршення стану соціально-вразливих груп. Систематизація факторів надається у таблиці 2.

Таблиця 2

Передумови тероризму

Група факторів	Фактори
Глобальні системні фактори	Зміни у глобальній системі міжнародних відносин, міжнародній безпеці, зміни клімату, технологічні зміни
Структурні фактори, що впливають на рівні держави	Сприйняття (не)легітимності політичного режиму, репресії, відсутність демократії, модернізації, економічне падіння
Соціальні та культурні фактори	Освіта, безпека людини, ідеологія, релігія та культура, образа соціально-вразливих та дискримінованих груп

Приклад: діяльність Аль-Каїди

Аль-Каїда («Основа») була заснована у 1988 р. Абдулою Аззамом та Усамою бін Ладеном, завербованими сунітськими екстремістами, що бились проти радянських військ в Афганістані. Стратегічною метою Аль-Каїди є встановлення закону Шаріату. Тактичним завданням є вигнання військ Сполучених Штатів та їхніх союзників з Близького Сходу і мусульманських земель в усьому світі. Іншим завданням є дискредитація мусульманських режимів та урядів, які співпрацюють із Сполученими Штатами. Нарешті, Аль-Каїда бажає заснувати мусульманську супердержаву, яка б об'єднувала мусульман в усьому світі. Аль-Каїда проголосила джихад («справедливу війну») проти Сполучених Штатів, тобто, обов'язком кожного мусульманина є вбивство американців.

Принципи організації та управління Аль-Каїдою є популярним предметом дослідження. Очевидно, що Аль-Каїда використовує методи мережевого маркетингу та франчайзингу для надання прав іншим терористичним організаціям здійснювати теракти в ім'я спільних цілей та цінностей. Використання сучасних методів управління, сучасних технологій, творчий підхід у виборі зброї та здійсненні терористичних атак дозволяє Аль-Каїді досягнути глобального покриття.

Аналітики підкреслюють суттєві відмінності між Аль-Каїдою та іншими терористичними угрупованнями, особливо, тими, що діяли у 1970-х рр. – раніше терористи бажали, щоб значна кількість людей спостерігала за терористичними актами; вважалось, що завданням терористичних атак є залякування урядів і населення; зараз терористи розчарувались у методах залякування та бажають, щоб максимальну кількість людей було вбито, що наближає тероризм до тотальної війни.

Серед факторів, які впливають на радикалізацію терористичної діяльності Аль-Каїди, найбільш вагомим є такі.

1. *Політичні фактори* (окупація Афганістану, Іраку Сполученими Штатами та Великобританією, екстремально високий рівень ненависті до Ізраїлю, до політичних режимів у мусульманському світі, що застосовують репресії щодо фундаментальних ісламістських рухів);

2. *Релігійні фактори*, які відіграють важливу роль у процесі радикалізації; вірування, що ісламістський світ є під загрозою хрестових війн та хрестоносців, що йдуть із Заходу; віра, що уряди мусульманських країн зрадили свої народи; вірування, що суїцидальні терористи будуть нагороджені у потойбічному житті;

3. *Соціально-економічні та особистісні фактори*, поперше, ворожнеча та ненависть, яку відчують молоді мусульмани у Сполучених Штатах та Великобританії до урядів і населення, які відносяться до них як до другорядних громадян.

Незважаючи на поширення тероризму в усьому світі, розглядати тероризм як окремий феномен, не пов'язаний з іншими формами конфліктів, буде також невірно. Як правило, тероризм сполучається з громадянськими війнами та більш масштабними військовими інтервенціями.

Громадянські війни

Протягом останніх років побачили світ декілька публікацій, присвячених радикальним трансформаціям у сутності війни. Зазначається, що відбулись суттєві якісні зміни, які дозволяють говорити про нові, сучасні конфлікти, характеристики яких не завжди вкладаються у формулу традиційної війни. «Нові» війни відрізняються від «старих» цілями учасників, методами боротьби, економікою.

Нові війни уявляються як кримінальні, деполітизовані, приватні та хижацькі, у той час як старі війни розпочинались через ідеологічні, політичні, загальносуспільні та навіть шляхетні причини.

Останні декади спостерігається суперечлива картина. З одного боку, кількість держав, здатних до відкритих військових дій, у світі зменшується. З іншого боку, кількість недержавних акторів, що приймають участь у конфліктах, катастрофічно зростає. Міжнародне гуманітарне право (право, що регулює поведінку у війні) має розвинуті механізми попередження, розв'язання війн та захисту мирного населення протягом конвенційних війн. Але у той же час, до конфліктів залучаються цивільні, а насилля поширюється і приватизується. У деяких регіонах світу війна більше не розглядається як засіб політики, у той час як в інших регіонах світу дестабілізація призводить до внутрішніх конфліктів та війн. У конфлікти залучаються жінки та діти, організаційні структури і технології вдоскона-

люються, зростають галузі економіки, що працюють на війну, а постанці співробітничать з організованими злочинними групами.

Історична трансформація від «старих» до «нових» конфліктів може бути описана трьома характеристиками:

1. Розвитком асиметрії у військовому потенціалі, та, внаслідок цього, поширенням асиметричних форм війни.

2. Зростанням приватизації війни, що означає втрату монополії держави на використання насилля. Недержавні актори все більш захоплюють ініціативу у застосуванні насилля.

3. Демілітаризацією війни. Регулярні армії втратили монополне право на ведення військових дій. Цілями нових армій є цивільні, а замість зброї можуть використовуватись технології та економічні диверсії (кібер-тероризм, економічні війни).

У військовій історії завжди точаться дискусії щодо трансформації війни, та, відповідно, щодо появи нових форм війни. Декларуються революції у військовій справі, пов'язані, наприклад, з інноваціями у технологіях виробництва зброї та організаційній структурі військ, або зростанням використання тяжкої артилерії для осади укріплень, або розробкою та використанням «розумних» бомб, супутникового зв'язку та Інтернету, і, нарешті, фемінізацією війни. Але, безумовно, беззаперечним трендом є збільшення кількості громадянських війн на тлі зменшення кількості традиційних конвенційних війн.

Оксфордська енциклопедія військової думки надає наступне визначення громадянської війни: «будь-який збройний конфлікт, який включає: (а) військові дії всередині країни; (б) активну участь центрального уряду; (с) ефективний спротив з обох сторін. Громадянська війна відрізняється від інших форм радикальних конфліктів наявністю перманентного насилля та значною кількістю жертв з обох сторін (більше 1000 загиблих протягом року).

Процеси демілітаризації та приватизації війни зменшують ефективність міжнародного права. Принципи міжнародного права *jus in bello* були призначені для попередження війни, або, якщо це не допомагає, обмеження насилля шляхом встановлення правил ведення війни. Класична Вестфальська концепція та міжнародне право сьогодні не відповідають реаліям життя.

Дезінтеграційні процеси у колишньому Радянському Союзі та колишній Югославії, що мали місце у 1990-х рр., змусили Міжнародний карний трибунал за колишньою Югославією уточнити міжнародне визнане поняття війни (зокрема, визначити, що збройний конфлікт має місце кожного разу, коли застосовують силу у відносинах між державами або коли має місце тривале збройне насилля між урядовими організаціями й організованими групами населення, або між групами всередині держави). Держава має право легітимізувати застосування сили проти супротивника, якщо він є іншою державою або групою громадян. Але базові принципи, норми права мають застосовуватись до всіх типів конфліктів для того, щоб нікому не було б дозволено за релігійними, моральними або економічними мотивами задавати шкоди населенню та економіці країни.

***Організована злочинність, торгівля наркотиками,
людьми та зброєю***

Починаючи з 1990-х рр. руйнівний вплив міжнародної організованої злочинності на безпеку (глобальну, регіональну, національну, індивідуальну) є популярним предметом дискусії. З одного боку, поширеною є точка зору, що організована злочинність є однією з головних загроз безпеці: злочинці пов'язані з терористами, вони утворюють глобальні конгломерати, орудують на глобальних тіньових ринках, зрощуються з урядами, нападають на громадян, криміналізують держави. За оцінками експертів, обсяг глобальної кримінальної економіки досягає 2 трлн. доларів. Інша група дослідників є дуже скептичною відносно впливу організованої злочинності на безпеку; дослідники вважають організовану злочинність скоріше локальним, ніж глобальним феноменом; злочинність наносить шкоду безпеці людини, а не безпеці держави. Очевидно, що обидві позиції є коректними. Мова йде про те, що організована злочинність неоднаково впливає на розвинуті країни й країни, що розвиваються. Вона несе в собі меншу загрозу, наприклад, для Європейського Союзу або Сполучених Штатів, де рівень корупції є низьким, існують ефективні механізми відстеження та протидії злочинній діяльності, але є реальною бідою для країн, що розвиваються, тому що у цих країнах розмиває функції й без того слабкої та неефективної держави, підриває її легітимність. У багатьох країнах, що

розвиваються, організована злочинність, а не демократично обрані уряди є реальною легітимною владою.

Термін «міжнародна організована злочинність» має різні тлумачення. По-перше, він включає міжнародні кримінальні організації, підприємства та мережі. Для цих організацій злочин – це продовження бізнесу іншими засобами. По-друге, міжнародна організована злочинність – це специфічна діяльність різноманітних недержавних акторів, таких як терористи, міліція та лідери нелегальних угруповань. Зростання міжнародної організованої злочинності є наслідком глобалізації – злочинники використовують простір, комунікації, технології для підвищення ефективності та розширення ринків збуту. Відносини між кримінальними групами та державою є різноманітними й динамічними, що залежить від здатності та бажання урядів протидіяти організованій злочинності. За аналогією з біологією, відносини між державою та криміналітетом можна характеризувати за допомогою декількох моделей: хижацтво, паразитизм, коменсалізм, взаємодія, кримінальна держава.

Хижацтво є сценарієм, згідно з яким кримінальні групи знаходяться у стані відкритої ворожнечі з державою, незважаючи на те, що окремі чиновники можуть співробітничати з організованою злочинністю.

Симбіоз описує відносини між двома організаціями, внаслідок яких щонайменш одна сторона отримує вигоду, наприклад, злочинці отримують доступ до державної влади; членство в парламенті і недоторканість допомагають їм здійснювати злочини. Існують більш нейтральні відносини (*коменсалізм*), в яких існуючі кримінальні групи не здійснюють значного впливу на діяльність держави, а функціонують паралельно з державними інституціями. Взаємодія держави і бізнесу, або «захоплення держави», має місце, коли державні службовці та організована злочинність отримують прибуток від співробітництва. Наприклад, влада «кришує» нелегальний або злочинний бізнес та отримує сплату за це у формі «відкатів».

Кримінальна держава – це найвища форма співробітництва між організованою злочинністю та державним управлінням, що перетворює державу у кримінальне підприємство, а інститути державності (такі як суверенітет, дипломатична недоторканість та юрисдикція) використовується для захисту злочинців.

*Загрози, що надходять від міжнародної злочинності
на глобальному рівні: глобальні потоки небезпечних товарів*

Організована злочинність є загрозою глобального рівня, тому що сприяє нелегальному переміщенню товарів через національні кордони. Обіг товарів може бути забороненим взагалі (приклад – наркотики), переміщення товарів може обмежуватись або регулюватись спеціальними законами або угодами між державами (приклад – культурна спадщина, продукція мистецтва, вкрадені машини, ядерні або радіоактивні матеріали). Нарешті, добровільне переміщення через кордони поза межами офіційної реєстрації (імміграційного сервісу) пов'язано з нелегальною міграцією, що є злочинном. Важливим й особливо загрозливим виміром нелегальної міграції є торгівля людьми з метою примушення їх до праці або залучення до сексуального рабства. Нарешті, до організованої злочинності відноситься діяльність щодо «відмивання» грошей та організації нелегальних інформаційних потоків – з метою вербовки терористів, крадіжок персональних даних, фінансових маніпуляцій та шахрайства.

Серед усіх різновидів організованої злочинності торгівля зброєю складає найбільшу загрозу глобальній безпеці. Вільне переміщення зброї призводить до того, що вона потрапляє до рук злочинців. Злочинці використовують зброю для нападів на населення та повалення урядів. Сучасна історія надає декілька прикладів криміналізованих міст, в яких панують озброєні банди, а не обрані уряди (Могадішу, Ріо-де-Жанейро).

Нелегальний трафік радіоактивних матеріалів (у відповідності з даними Міжнародної агенції з ядерної енергії у період з 1993-2010 рр. обіг нараховував більш ніж 1340 підтверджених випадків) є також серйозною загрозою безпеці. Як свідчать дослідження, нелегальна торгівля зброєю – це бізнес, у якому співпрацюють представники терористичних організацій, етнічні сепаратистські групи, революціонери. Але якщо на глобальному рівні загрози організованої злочинності можуть бути ефективно подолані за допомогою міжнародних інституцій, на національному рівні, особливо, у слабких та неспроможних державах, та на рівні людини вони спричинюють дійсно руйнівний вплив.

Загрози національній безпеці: торгівля наркотиками, функціонування нелегальної економіки

Вплив загроз, що надходять від діяльності організованих злочинних угруповань, є різним. Розвинуті демократичні країни з **сильними** державами, ефективними правоохоронними та судовими системами є відносно захищеними від організованої злочинності, яка для них є лише небажаним зовнішнім втручанням у налагоджену роботу системи державного управління. У слабких державах криміналітет зростає із владою, неформальні інститути та практики заміщують закони, внаслідок цього рівень насилля у суспільстві зростає, а національна безпека порушується.

Найкращим прикладом того, як діяльність організованих злочинних груп може підірвати засади національної безпеки у слабкій державі, є Колумбія. За десять років (1990-ті) Колумбія перетворилась на глобальну штаб-квартиру торгівців наркотиками. У порівнянні зі своїми конкурентами у цьому бізнесі Колумбія мала дві переваги – численну колумбійську діаспору у Сполучених Штатах, що дозволяло організувати трафік наркотиків до США, і слабку державу, нестабільність якої була спричинена тривалими конфліктами й суперечками між лівим та правим політичними таборами. Першими заснували мережі з видобутку та торгівлі наркотиками у Колумбії марксистські повстанці. Продаж наркотиків дозволяв витратити кошти на придбання зброї. У короткостроковій перспективі торгівля кокаїном посилювала повстанців, але у довгостроковій перспективі залучення до кримінального бізнесу підірвало довіру до них селян. Марксистські повстанці почали розглядатись скоріше як мафія, ніж як борці за справедливість. Цинічно, але представники лівого політичного табору порозумілись з представниками правого табору та заснували спільний наркаторгівельний бізнес. Сьогодні на території Колумбії діє значна кількість бандитських угруповань, які сполучають досягнення політичних цілей з цілями наживи від торгівлі наркотиками.

Загрози безпеці людини: викрадання людей, торгівля людьми та рабство

Викрадання людей, рабство, торгівля людьми – злочини, які здійснюються міжнародними злочинними групами, і становлять загрозу не лише безпеці держави, але й безпеці людини.

Викрадання людей як кримінальний бізнес може приймати різні форми та переслідувати різні цілі. По-перше, це вимагання винагороди за повернення жертви. Але часто викрадання і захоплення заручників використовуються терористичними організаціями або радикально налаштованими групами бунтівників для поширення страху в суспільстві, для переговорів з урядами країн з метою досягнення політичних цілей. Метод викрадення та утримання заручників широко використовується терористичними організаціями в Росії, Афганістані, Колумбії. Часто викрадання є символічним та б'є по найбільш вразливим місцям суспільства – захоплюються діти (як у Беслані), митці (театр на Дубровці), іноземці (французи, німці, британці в Афганістані з подальшими вимогами до урядів щодо виведення військ), представники науки, культури, медицини. У більшості випадків викрадачі згодні на переговори, тому що сподіваються отримати щедрі винагороди від сімей жертви та урядів.

Торгівля жінками та дітьми з метою використання їхньої праці у секс-бізнесі, та чоловіками з метою примусової праці на копалинах, базуються на застосуванні насилля до людини або загрози застосувати насилля. Торгівля людьми є глобальним бізнесом, але його особливістю є «доморощеність» кримінальних груп – типові банди складаються з індивідумів, малих підприємців, які підкупують співробітників правоохоронних органів. Тим не менш, іноді до деяких об'єктів залучаються глобальні кримінальні мережі, такі як японська Якудза, китайські Тріади або російська мафія.

Приклад: Афганістан. Торговля наркотиками, повстанці та загрози міжнародній безпеці

У середині XIX сторіччя Китай був глобальним лідером у торгівлі опіумом. Сьогодні більш ніж 90% героїну, що споживається у світі, виробляється в Афганістані, одній з найбільш бідних та слабо розвинутих країн світу. Наслідки цього лідерства для мешканців

Афганістану та світу є невтішними. Усі намагання міжнародної спільноти сприяти державотворенню в Афганістані стикаються з інтересами наркоділків, які утворили корупційні мережі з чиновниками. У 2009 році виробництво опіуму складало 30% економіки Афганістану. Прибутковість галузі руйнує й без того слабку політичну систему, підриває стабільність країни. Існує реальна загроза, що Афганістан перетвориться у «нарко-державу», контрольовану торгівцями наркотиками. Торгівля наркотиками також підживлює рух Талібан, забезпечує його фінансами. У свою чергу, Талібан захищає торгівців наркотиками. Політична нестабільність у країні та виробництво наркотиків є тісно пов'язаними: у провінціях з вищою часткою виробництва наркотиків, спостерігається вищий рівень насилля, злочинності, тероризму.

Кібер-загрози

Протягом останнього десятиріччя кібер-загрози національній безпеці (особливо, у формі кібер-тероризму) займають чинне місце у спектрі актуальних загроз і ризиків, але сек'юритизація кібер-атак у значній мірі пов'язана скоріше з очікуванням та прогнозуванням нових загроз, ніж з руйнуваннями, що вже мають місце сьогодні.

Уперше важливість розробки ефективних механізмів протидії кібер-загрозам була обґрунтована агенціями з національної безпеки Сполучених Штатів Америки у 1980-ті рр., що було викликано розумінням асиметричності майбутніх війн, зростанням потенціалу і бажання недержавних акторів (індивідуумів, груп, корпорації) завдати шкоди системі безпеки США за допомогою руйнівних вірусів та шкідливих програм. У 1990-ті рр. оцінка руйнівного впливу майбутніх кібер-загроз мала місце у контексті: (а) зв'язку кібер-тероризму як методу завдання шкоди з іншими загрозами, у першу чергу, з розвідувальною діяльністю ворожих держав, організованою злочинністю та тероризмом; (б) усвідомлення зростання вразливості держав до кібер-загроз внаслідок вдосконалення і розвитку технологій; (в) збільшення переліку акторів безпеки, зростання ролі індивідуумів, що потенційно можуть завдати шкоди національній безпеці за допомогою комп'ютерів та свого інтелекту.

Концепція «кібер-війни» була розроблена у Сполучених Штатах наприкінці 1990-х рр. Кібер-війна – це дії за допомогою

комп'ютера з метою руйнування інформації, що знаходиться у комп'ютерах та мережах супротивника. Інтервенція країн НАТО до Югославії, яка супроводжувалась інтенсивними кібер-атаками з обох боків, продемонструвала можливості інформаційної війни як окремого напрямку дій. Протягом інтервенції широко використовувались методи пропаганди, дезінформації супротивника, але також DDOS атаки на урядові веб-сайти, банкові рахунки лідерів сторін, руйнувались системи навігації та управління. Сьогодні кібер-атаки здійснюються із завидною регулярністю. Наприклад, у 2001 р. відома конфронтація між китайськими та американськими хакерами отримала назву «першої світової кібер-війни». Незважаючи на те, що основними учасниками суперечки були китайські та американські фахівці, представники інших національностей долучились до конфлікту. На пострадянському просторі є відомим приклад кібер-атаки на веб-сайти урядових організацій Естонії, що стало слідством рішення естонського уряду знести пам'ятник радянському воїну. Кібер-атаки використовувались протягом російсько-грузинської війни у 2008 р. та інших конфліктів.

Разом з іншими сучасними конфліктами кібер-атаки відрізняє залучення широкого спектру учасників до ворожих дій: учасниками та організаторами кібер-атак є підлітки, злочинці, терористи та професійні програмісти на державній службі. Очевидно, що дуже важко розробити універсальні заходи нейтралізації атак, що надходять з таких різних за кваліфікацією та мотивацією супротивників.

Для розробки анти-кібертерористичних дій Національною академією оборони Сполучених Штатів було запропоновано розрізняти «неструктуровані» та «структуровані» загрози кібер-безпеці держави. Неструктуровані загрози надходять від поодиноких слабоорганізованих супротивників, які мають обмежені фінансові можливості та короткострокові цілі. Неструктуровані загрози не розглядаються як загрози національній безпеці. Структуровані загрози мають системний характер і надходять від добре-організованих супротивників, які мають можливості фінансування своїх дій.

Американська дослідниця Дороті Деннінг обґрунтовує три типи політично-мотивованої діяльності у віртуальному просторі: Інтернет-активність, хакерство та кібер-тероризм. Інтернет-активність – це нормальне, неруйнівне використання Інтернету для висловлювання власної позиції, підтримки політичної партії або політика. Хакерство – комбінація політичної активності та навичок

програмування, що спрямовані на атакування обраної цілі з метою руйнування нормального ходу операції. Кібер-тероризм – сукупність цілеспрямованих незаконних атак проти комп'ютерів та комп'ютерних мереж ворожої країни з метою досягнення політичних або соціальних цілей. Кібер-тероризм призводить до насилля проти людей або власності. Брюс Шнейер (*Bruce Schneier*) обґрунтовує також феномен кібер-вандалізму – руйнування або паплюження веб-сайтів; кібер-злочину – крадіжки інтелектуальної власності, які також, з точки зору цього автора, не складають загрози національній безпеці.

Інструменти і тактики, що використовують армії, терористи та злочинці у кібер-просторі, є однаковими, але цілі цих груп різняться. У той час, як не кожний постріл є актом війни, успішні Інтернет-атаки, незалежно від руйнувань, до яких вони призвели, не обов'язково є кібер-війною. Кібер-атака, що руйнує сервер урядової установи, може бути часткою кібер-війни, а може бути кібер-злочиним, або, навіть хуліганськими діями підлітків, які не розуміють, що вони роблять, що залежить від мотивації людини, що атакує, та обставин. Таким чином, єдиним способом визначення джерела, сутності та масштабу кібер-загрози є аналіз. Реакція та політика попередження кібер-загроз повинна бути адекватною – посилення внутрішньої безпеки, військове втручання застосовуються в залежності від оцінки складності загрози та її руйнівного впливу.

Приклад: скандал з EX-UA та хакерські атаки на урядові сайти

22 грудня 2011 р. у першому читанні був прийнятий законопроект «Про економічний експеримент щодо утворення сприятливих умов для розвитку в Україні програмної продукції», спрямований на врегулювання діяльності ІТ-галузі в Україні.

31 січня 2012 р. стало «чорним» вівторком для українських користувачів Інтернету – Міністерство внутрішніх справ прийняло рішення про закриття сайту, з якого українці могли комфортно та безкоштовно скачувати фільми, музику та ігри. «Міліція закрила ex.ua у межах розслідування кримінальної справи щодо порушення авторських прав», – прокоментував закриття заступник керівника прес-служби МВС Сергій Бурлаков.

У 2012 р. щоденна аудиторія ех.іа складала більш 1 млн. користувачів, які виявились глибоко розчарованими рішенням уряду щодо закриття сайту. Уже наступного дня внаслідок масових DDOS-атак було заблоковано роботу багатьох урядових Інтернет-ресурсів, у тому числі веб-сайту Президента України, уряду, СБУ, Партії Регіонів. Не витримавши масованої атаки користувачів Інтернету, урядом було прийняте рішення щодо відновлення роботи веб-сайту.

Приклад: Anonymus

Anonymus – це група Інтернет-користувачів без постійного складу та членства. Група часто здійснює акції протесту в Інтернеті. Починаючи з 2008 р. групу частіше пов'язують з міжнародним хакерством, що виступає за свободу слова в Інтернеті. *Anonymus* асоціюється з декількома сайтами, серед яких – 4chan, Fataba, пов'язані з ними вікі-сайти та *Encyclopedia Dramatica*. У групі *Anonymus* немає визнаних лідерів, хакери розраховують на колективну силу. Учасники діють таким чином, що сукупний ефект приносить користь усім. *Anonymus* також відомі організацією серії атак на веб-сайти урядових установ, що обмежують свободу слова та здійснюють політичні репресії. Внаслідок атак *Anonymus* постраждали платіжні системи PayPal, Mastercard, Visa, банк PostFinance, Інтернет-магазин amazon.com, Газпром, ФСБ та інші сайти.

Зміни у кліматі, надзвичайні ситуації та техногенні катастрофи

Події 11 вересня 2001 р. викликали нову хвилю дебатів навколо безпеки та механізмів її забезпечення. Незважаючи на те, що за декілька десятиріч до терористичних актів у Нью-Йорку загрози екологічній безпеці сприймались також серйозно, детальний аналіз впливу надзвичайних ситуацій і техногенних катастроф на безпеку, оцінка зв'язку тероризму з техногенними загрозами розпочались у контексті нових досліджень розширення концепції безпеки.

Намагання побудувати ефективну систему протидії загрозам і ризикам природного характеру виражені у концепції «екологічної безпеки». Екологічна безпека стосується впливу природних факто-

рів на безпеку. Природні фактори включають природні феномени, такі як природні катастрофи, зміни у кліматі, що викликані діяльністю людей, втрата біологічного різноманіття, забруднення. Вплив діяльності людей на оточення може бути також позитивним і залежати від якості й ефективності управління природними ресурсами.

Екологічна безпека передбачає дії у межах державної політики, що реалізується у співробітництві з неурядовими організаціями і громадськістю, спрямовані на зміну екологічних умов для того, щоб потенційно підвищити стабільність та вплинути на безпеку людини.

Зв'язок між змінами у кліматі та безпекою, особливо, безпекою людини, не завжди є очевидним. Безпека людини забезпечується доступом до природних ресурсів, у той час як сама людина своїми діями впливає на середовище. На відміну від війни зміни в екології впливають повільно і руйнують безпеку повільно. Нетрадиційні загрози, пов'язані з руйнуванням біологічної різноманітності, деградацією довкілля, дефіцитом ресурсів, епідеміями, міжнародною організованою злочинністю і тероризмом, у значній мірі впливають на політику та майбутнє людини та світу.

Значна кількість загроз екологічній безпеці є специфічними для певних регіонів, але деякі загрози мають глобальний характер.

По-перше, це загроза зростання кількості населення. По-друге, це масова неконтрольована урбанізація. Якщо у 1925 р. 80% населення світу проживало у сільських районах, у 2005 р. лише 52% є сільськими мешканцями. По-третє, це зміни у кліматі, які мають глобальний вплив. Вчетверте, це зростання ерозії землі та зменшення виробництва сільськогосподарської продукції. Вп'яте, це зростання дефіциту ресурсів, у першу чергу, води та нафти.

Фахівцями з екологічної безпеки обґрунтовується декілька типів вразливостей світу до загроз екологічного характеру. Зокрема, глобальні зміни у кліматі провокують хаос та дестабілізують ситуацію в узбережних зонах. Швидке поширення хвороб, особливо, ВІЛ/СНІД, є результатом негативного ефекту швидкої урбанізації та міграції. Зсуви у балансі загроз і вразливостей можуть потребувати змін у військових структурах, місіях і бюджетах на оборону.

Список літератури

- Гоббс Т. Левиафан / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 2001. – 671 с.
- Киссинджер Генри А. Нужна ли Америке внешняя политика? / Генри А. Киссинджер : [Пер. с англ.]. – М. : Науч.-изд. центр «Ладомир», 2008. – 847 с.
59. Клаузевиц К. фон. Искусство войны (о войне) / К. фон Клаузевиц. – М. : Наука, 2009. – 864 с.
- Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – М. : АСТ, 2006. – 176 с.
- Сен А. Развитие как свобода / Амартия Сен; [пер. с англ. под. ред. и с послеслов. Р. М. Нуреева]. – М.: Новое издательство, 2004. – 432 с.
- Сунь Цзы . Искусство войны : современное толкование древнего трактата / Сунь-Цзы. – М.: Фаир, 2004. – 112 с.
- Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Т. Шеллинг. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 376 с.
- A secure Europe in a better world: European security strategy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consilium.europa.eu/eudocs/>
- Bowker J. Just war / J. Bowker // The concise Oxford dictionary of world religions. – Oxford: Oxford University press, 1997. – Т. 1. – P. 17–28.
- Brown M. Theories of war and peace / M. Brown. – London: The MIT Press, 2008. – 566 p.
- Buzan B. Security : a new framework for analysis / B. Buzan. – New York: Lynne Reinner Pub, 1997. – 239 p.
- Coker C. Waging war without warrior? The changing culture of military conflict / C. Coker. – London: IIS Studies in international security, 2002. – 223 p.
- Creveld M. The changing face of war: combat from the Marne to Iraq / M. Creveld. – New York: Ballantine Book, 2008. – 320 p.
- Creveld M. The transformation of war: the most radical reinterpretation of armed conflict since Clausewitz / M. Creveld. – London: The Free Press, 1991. – 254 p.
- Davis Paul K. Social Science for Counterterrorism / K. Paul Davis. – New York: National Defence Research Institute and RAND corporation, 2001. – 542 p.
- Der Derian J. Virtual war / J. Der Derian [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dictionaryofwar.org/concepts/virtual_war.
- Dictionary of war / уклад. York W. Chen [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dictionaryofwar.org>.
- Doduet V. Non-violent resistance and conflict transformation in power asymmetries / V. Doduet. – Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, 2000. – 27 p.
- Encyclopedia of war and American society / [авт. тексту Peter Karsten]. – Pittsburgh: SAGE Publications, Inc., 2006. – 1392 p.
- Fine R. Marxist social thought, history / R. Fine // International encyclopedia of social and behavioral sciences. – 2001. – Т. 13. – P. 9311–9317.

Herberg-Rothe A. Clausewitz's puzzle: the political theory of war / A. Herberg-Rothe. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 194 p.

Human security on foreign policy agendas: changes, concepts and cases / [авт. тексты Debiel Tobias]. – New York: Institute for development and peace, 2000. – 80 p.

Kaldor M. New and old wars: organized violence in a global era / M. Kaldor. – Oxford: Cambridge polity press, 1999. – 172 p.

Kiser E. War, sociology of / E. Kiser // International encyclopedia of the social and behavioral sciences. – London: Elsevier, 2001. – P. 16366.

Mearsheimer J. Back to the future : instability in Europe after the Cold war / J. Mearsheimer // Theories of war and peace. – London: The MIT Press, 2001. – P. 3–55.

Merriam-Webster dictionary online [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.merriam-webster.com/dictionary/game.

Neumann S. Engels and Marx on revolution, war and the army in society / S. Neumann, Marc von Hagen // Makers of modern strategy: from Machiavelli to the nuclear age. – New Jersey: Princeton University Press, 2000. – P. 262–281.

Rational choice and security studies: Stephen Walt and his critique / [авт. тексту Michael Brown]. – Massachusetts, London: MIT Press, 2000. – 364 p.